

№ 89

**Витяг із «Винувального висновку у справі
контр-революційної організації, що йменувалася
“Спілкою визволення України” і готувала повалення
Радянської влади шляхом збройного повстання»
від 7 лютого 1930 р.**

«ЗАТВЕРДЖУЮ»¹

ГОЛОВА

ДЕРЖАВНОГО ПОЛІТИЧНОГО УПРАВЛІННЯ

У.С.Р.Р. /підпис/ В. БАЛИЦЬКИЙ

м. Харків 7 лютого 1930 р.

[...] РОЗДІЛ VI

ДІЯЛЬНІСТЬ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ЦЕРКВИ — ЗНАРЯДДЯ «С.В.У.»

Виникнення української автокефальної церкви зв'язано безпосередньо з розгромленням збройних сил української контр-революції й з переходом її до підготовки повстання проти переможної Радянської влади.

Розбита наприкінці 1920 р. на полях громадянської війни українська контр-революція заховалася в заплілля, взялась за організацію бандитських зграй, силкуючись, дезорганізувати радянське будівництво й зняти повстання проти робітничо-селянської влади. Одна з найбільших ролей у підготовленні повстання проти Радянської влади була покладена на автокефальну церкву, утворену ідеологами й керівниками петлюрівщини виключно в контр-революційними намірами.

Думка про організацію автокефальної церкви зародилася в керівних українських контр-революційних колах ще за часів директорії* УНР [1]. На автокефальну церкву вони поклали великі політичні пляни. Вона, за їх плянами, мусила бути чинником, великого значіння в справі підтримки й закріплення серед куркульства ідей української буржуазної держави. Вона мусила дати петлюрівщині серйозну допомогу і її боротьбі з соціальною революцією.

Виникнувши спочатку в виді окремих груп, що зформувались** 1919–1920 р. в умовах і за підтримки так званої «Української Народної республіки» в «Кирило-Мефодієвське Братство», майбутня УАПЦ уже тоді об'єднувала найрішучіший націоналістичний антирадянський елемент, що ним керував

¹ В архіві збереглися два варіанти «Винувального висновку» – машинописний оригінал у справі та віддрукований в типографський спосіб. В даній публікації враховано редакторські правки, які здійснені в машинописному примірнику, але в цілому текст звірявся по друкованому примірнику.

* Так в тексті.

** Так в тексті.

В. ЧЕХІВСЬКИЙ, ЛИПКІВСЬКИЙ* і інш. Вже тоді, ще невеличка щодо кількості своїх прихильників майбутня УАПЦ обіцяла бути одним з видатних чинників боротьби за «відродження» буржуазно-куркульської України в формі УНР.

Роля й значіння майбутньою УАПЦ, як пропагандистсько-петлюрівського органу, що був близький до села, уже тоді були ясні керівним колам українського антирадянського руху, що взяли її під свою опіку і стали на чолі українського церковного руху, що почався. Члени «ГУП»**, потім «БУД»*** — вважаючи, що негайне рішення ламання старо-слав'янської церкви може скомпрометувати розпочатий церковно-політичний рух, дискредитувати ідеал автокефалізації та підірвати розгортання загального пляну контр-революційної роботи, стали на шлях згоди із староцерковницькою ієрархією [2].

Керуючись цими міркуваннями, члени «ГУП», потім «БУД», зв'язуються з представниками старо-слав'янської ієрархії, пропонують окремим представникам її взяти на себе ролі митрополита автокефальної української церкви.

Розбит[а] Робітничо-Селянською Червоною Армією в одкритій боротьбі «українська контр-революція» шукала нових форм боротьби з Радянською владою. Найзручнішою, в розумінні конспірації й в розумінні перспектив, формою контр-революційної роботи була церква, бо давала можливість контр-революційним елементам, прикриваючись легальною церковною діяльністю здійснювати пляни боротьби з Радянською владою.

В зв'язку з цим, почали виникати тенденції, що захоплювали чим раз більшу й більшу кількість попів-петлюрівців, стати на рішучий шлях розриву із старою церквою; виникло й почало зміцнюватись намагання мати власну церковну ієрархію на чолі з митрополітом, що відповідала б вимогам української контр-революції.

Члени «БУД» проте продовжували, боячись підірвати загально-церковний антирадянський фронт, стримувати намагання до розриву з канонічними вимогами. «БУД» почав натискувати на керівника автокефального руху В. ЧЕХІВСЬКОГО, щоб він у своїй церковній тактиці додержувався тактичніших форм боротьби із слав'янською церквою і не ставав на шлях кардинального ламання взаємовідносин із старо-слав'янською церквою.

Питання про взаємовідносини із старо-слав'янською церквою й про тактику автокефальних діячів стало предметом спеціального обміркування на засіданнях «БУД». Розрив із слав'янською церквою було вирішено й поставлено питання про те, щоб придбати українського автокефального митрополита власними силами без сприяння слав'янської ієрархії. Це питання, як і питання

* В машинописному варіанті всі прізвища надруковані великими літерами, в друкованому – жирним шрифтом.

** «Товариство українських поступовців».

*** «Братство Української Державности».

про автокефалізацію української церкви повинен був розв'язати перший всеукраїнський автокефальний собор, скликаний 1921 р. Враховуючи значіння першого собору, що повинен був дати українському контр-революційному рухові одну з організаційних форм дальшої антирадянської діяльності, антирадянські кола інтелігенції, що ними керував «БУД» взяли в ньому гарячу участь [3].

Політична фізіономія собору мала різко визначений антирадянський характер. Всі його члени були об'єднані думкою про те, що собор утворює нову форму антирадянської організації і дальшу контр-революційну роботу вводить в легальне, а через те найзручніше річище.

Питанню про обрання митрополіта для автокефальної церкви, помимо тихоновської ієрархії, «БУД» приділив найсерйознішу увагу. В. ЧЕХІВСЬКИЙ, що безпосередньо здійснював у автокефальній церкві, що зароджувалася, політичну лінію «БУД», ставив це питання на засіданнях «БУД». Треба було, на думку «БУД», взявши до уваги косність парафіян, влаштувати вибори так, щоб старо-церковницька ієрархія не мала б у своєму розпорядженні агітаційного засобу проти автокефальної церкви і не загальмувала її розвитку з самого початку. Річ мовилася про додержання так званої «канонічності».

На пост митрополіта автокефальної церкви «БУД» висунув кандидатуру В. ЛИПКІВСЬКОГО, одного з активніших керівників автокефального антирадянського руху, потім члена «СВУ». Вирішення 1-го Всеукраїнського собору*, продиктовані через В. ЧЕХІВСЬКОГО, «БУД'ом», були серйозним антирадянським знаряддям в руках української контр-революції. Вони проклали їй шлях до українського куркульства, дали легальну можливість переводити систематичний контр-революційний вплив на село та об'єднати куркульські контр-революційні елементи.

Колишня боязкість членів «БУД», що розрив із старо-слав'янською церквою й самоправне обрання митрополіта загальмує автокефальний рух, змінилась упевненістю в тому, що автокефальна церква покладені на неї завдання виконає. В цьому членів «БУД» переконали активні контр-революційні настрої учасників церковного собору.

Українська автокефальна церква — виплід «БУД» — таким чином організаційно зформувалась і приступила до фактичного здійснення покладених на неї контр-революційних завдань.

Українська контр-революція вирішила вжити негайних і енергійних заходів до того, щоб поширити поле антирадянського впливу УАПЦ. Керівники автокефальної церкви влаштовують низку агітаційних поїздок по Україні і втягають в антирадянську діяльність націоналістичний периферійний еле-

* В тексті зустрічаються написання назва 1-го Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р. як з великої літери, так і з малої.

мент. УАПЦ і її керівні органи виконували активну контр-революційну роль, доручену їм «БУД».

Актив УАПЦ у Києві й на місцях переводив посилену роботу в справі об'єднання й консолідації контр-революційних елементів.

Збанкрутовані ідейно і переможні у відкритих боях представники українських контр-революційних партій, петлюрівські старшини, коменданти й отамани ліквідованих Червоною Армією й органами Державного Політичного Управління Петлюрівські зграї — знайшли собі притулок і широке поле для контр-революційної діяльності в лавах так званих «священодіячів» УАПЦ.

УАПЦ мобілізувала розпорошені й розбиті контр-революційні елементи притягаючи їх до активної контр-революційної діяльності. Українські контр-революційні елементи, що влилися в автокефальну церкву, тісно зв'язалися з куркульством та іншими антирадянськими елементами села і повели спільну контр-революційну діяльність. Широкі можливості переведення контр-революційної роботи поміж куркульством під прикриттям автокефальної церкви привели в її лави значну кількість атеїстів, що зацікавились церквою, як знаряддям контр-революційної роботи.

Організаційний період УАПЦ під керівництвом «БУД» закінчився й показав, що зміцнена й поширена УАПЦ уявляє з себе вповні готовий апарат, щоб здійснити в широких масштабах антирадянські плани.

Велике значіння в житті УАПЦ відіграло питання про кадри «священнодіячів». Потреба в організації школи, що підготовлювала б активних діячів, була викликана подвійними міркуваннями: з однієї сторони, треба було підготувати контр-революційний елемент, що вступив в УАПЦ і що раніш не мав нічого спільного з релігією й церквою, для замаскування його антирадянських дій, з другої сторони, треба було оформити антирадянський світогляд контр-революційних діячів, що прийшли в УАПЦ.

Для цього були організовані «Вища богословська школа» [4] і т. з. «Братство робітників слова» [5]. Організація цих розсадників контр-революційної ідеології відбувалася з відома членів «БУД», а характер їх роботи «БУД» визначив своїми загально політичними директивами.

В той час, як «Братство робітників слова» мало своєю основною метою контр-революційне виховання автокефальної молоді, «Вища богословська школа» підготовляла автокефальних пропагандистів-попів, що після закінчення школи повинні були йти на села, щоб об'єднати ворожі радянській владі елементи. З цього погляду, керівники «БУД» і В. ЧЕХІВСЬКИЙ, що здійснював безпосередню в УАПЦ їх лінію, заінтересовані були в тому, щоб притягти на «богословські курси» елемент, що був близький до селянства. По засвоєнні політичній* програми курсів, слухачі «богословської школи» виходили з неї

* Так в тексті.

вповні зформованими антирадянськими діячами і на практиці, по селах, чинили загальну з «БУД», а потім з «СВУ» контр-революційну справу.

Як керівники «БУД» цінили «богословську школу» і якого серйозного значіння надавали її політичній роботі, видно з того, що закриття цієї школи розцінювалося, як великий вдар* загальноукраїнському контр-революційному фронтові. Не меншу увагу приділив «БУД» і справі проповідництва в УАПЦ. Здійснюючи під керівництвом «БУД» контр-революційну роботу УАПЦ на одному з перших місць поставила проповідництво для розсадження в широкі колах мирян антирадянських настроїв. Щоб розв'язати це питання та визначити рямкі^{2*} проповідництва було організовано комісію, в якій брали участь члени «БУД».

1926 року український контр-революційний рух організаційно зформувався в «Спілку Визволення України». Програма «СВУ», що розв'язала поруч з іншим і ставлення «СВУ» до релігійного питання, передбачала, що автокефальна церква мусить користуватися, в порівненні з іншими церквами, низкою привілей.

Винувачений С. ЕФРЕМОВ [6] свідчить: «...українська автокефальна церква, поки справляє культурно-національну місію серед мас, має користуватися з допомоги й опіки держави, а її службовці³⁾ культу, де яким упривілейованим становищем серед службовців культур...»^{4*}. (Том 1, арк. 76)^{5*}.

На першому засіданні «СВУ» було вирішено розподілити всім членам обраної президії «СВУ» поміж себе ділянки антирадянської роботи. В. ЧЕХІВСЬКОМУ було доручено керівництво контр-революційною роботою через автокефальну церкву.

Винувачений В. ДУРДУКІВСЬКИЙ [7] свідчить: «В. ЧЕХІВСЬКИЙ мав продовжувати свою роботу в автокефальній українській церкві, організувати духівництво, а через нього згодом і селянство...». (Том 2, арк. 246).

На першому засіданні «СВУ» В. ЧЕХІВСЬКИЙ оголосив список осіб з числа керівників УАПЦ, що, на його думку, були вповні надійними, щоб взяти участь в антирадянській роботі по автокефальній лінії «СВУ». В дальших своїх свідченнях В. ЧЕХІВСЬКИЙ пояснює причини, що спонукали його вже на першому засіданні «СВУ» назвати ряд автокефальних діячів як кандидатів у п'ятірку «СВУ» по автокефальній лінії.

Винувачений В. ЧЕХІВСЬКИЙ свідчить:

* Так в тексті.

^{2*} Так в тексті.

^{3*} В машинописному варіанті: «служебними».

^{4*} Крапки в тексті.

^{5*} Тут і далі посилання на теми справи та аркуші в оригіналі надруковані окремим рядком після абзацу.

«В церковному мойому оточенні під впливом націоналістичного напрямку в громадянстві, що мав спільні тенденції з «СВУ», а саме: ідею національного поєднання, ідею пріоритету національної справи, а також і під моїм впливом, що іноді виявлявся в націоналістичних, спільних з ідеями «СВУ», відступленнях від загального церковного учення, визначалась група осіб, поєднаних згаданими вище думками; на осіб з цієї групи можна було довіритися, на мою думку, в національній справі; вони не пожегтвували-би національною справою для якої-будь іншої.

Я вважав, щодо цієї групи своїм світоглядом належали митроп. В. ЛИПКІВСКИЙ, арх. Н. ШАРАЇВСЬКИЙ, М. ХОМІЧЕВСЬКИЙ, М. ЧЕХІВСЬКИЙ, Л. КАРПІВ і Ю. КРАСИЦЬКИЙ. (Том 35, арк. 170–171).

На другому засіданні центру «СВУ» висунуті В. ЧЕХІВСЬКИМ кандидатури в п'ятірку «СВУ» по автокефальній лінії були затверджені.

Винувачений В. ЧЕХІВСЬКИЙ з цього приводу свідчить:

«На 2-му засіданні приблизно у вересні 1926 року нарада «СВУ» ствердила для закликання до поєднання п'ятки в мойому церковному оточенні, після обговорення, такі кандидатури: Л. КАРПОВА, Д. ХОДЗИЦЬКОГО, М. ЧЕХІВСЬКОГО, Ю. КРАСИЦЬКОГО, за 5-го кандидата точно не пригадую кого з 3-х: митроп. В. ЛИПКІВСЬКОГО, чи М. ХОМІЧЕВСЬКОГО, чи Гр. ВОВКУШІВСЬКОГО. Цим ствердженням я одержав дозвіл говорити з кандидатами про «СВУ» й їх згоду на вступ до «СВУ». (Том. 35, арк. 71).

Центр «СВУ», враховуючи вигідне становище діячів автокефальної церкви в розумінні охоплення контр-революційним впливом куркульства, покладав великі надії на шойно затверджену автокефальну п'ятірку і поставив перед нею широкі завдання.

З цього приводу винувачений С. ЄФРЕМОВ свідчить:

«За великий здобуток вважали ми заснування автокефальної церковної п'ятірки, що перевів ЧЕХІВСЬКИЙ серед кругів, близьких до автокефального руху. До цієї п'ятірки, крім самого ЧЕХІВСЬКОГО, увійшли ще: ЛИПКІВСЬКИЙ, ВОВКУШЕВСЬКИЙ, КАРПОВ, КРАСИЦЬКИЙ, М. ЧЕХІВСЬКИЙ — люди впливові серед прихильників церковної справи. Коли педагогічна група мала впливати на маси через школу і науку, то автокефальна ту ж таки роботу мала робити з церковної катедри. Ми сподівалися, що в масах, не вважаючи* на енергійну антирелігійну пропаганду, не вигасла ще віра, що церква серед мас править ще велику роллю і має прихильників, що священник, особливо на селі, може багато зробити для розповсюдження ідей «СВУ».

Таким чином, автокефальна п'ятірка мала зв'язати міськими й сільськими масами, які ще не порвали зв'язків з церквою...»*. (Том 1, арк. 91).

* Так в тексті.

** Крапки в тексті.

Контр-революційний вплив на село через автокефальну церкву притягав до себе велику увагу членів центру «СВУ». В. ЧЕХІВСЬКИЙ уже на першому засіданні центру «СВУ» загострює питання, щоб посилити вплив контр-революційної організації на село через автокефальну церкву.

1927 р. центр «СВУ» ухвалив замість п'ятирок систему груп по основним лініям роботи «СВУ», в тому числі й по лінії автокефальній.

З цього приводу винувачений В. ДУРДУКІВСЬКИЙ свідчить:

«Коли було ухвалено перетворити організацію «СВУ» з системи п'ятирок на систему широких професійно-виробничих груп, В. ЧЕХІВСЬКИЙ один з перших заявив, що він уже має організовану групу «СВУ». Цю автокефальну групу «СВУ» було затверджено на засіданні президії «СВУ» в кінці вересня 1927 року...»*. (Том 2, арк. 439).

Керівник автокефальної групи «СВУ» В. ЧЕХІВСЬКИЙ свідчить:

«Серед мого церковного оточення була група, що її поєднували думки, спільні з «СВУ», а саме: думки про українське національне об'єднання, про його потребу і про засоби до здійснення його. Особи групи були такі: я, мітр. В. ЛИПКІВСЬКИЙ, архієп. Н. ШАРАЇВСЬКИЙ, В. ПОТІЄНКО, П. ГОРДОВСЬКИЙ, М. ХОМИЧЕВСЬКИЙ, Л. КАРПІВ, Ю. КРАСИЦЬКИЙ, Мик[ола] ЧЕХІВСЬКИЙ, Гр[игорій] ВОВКУШЕВСЬКИЙ. Вплив моїх націоналістичних спільних з тенденціями «СВУ», відступлень від церковного учення сприяв поширенню вищезгаданих думок серед осіб з групи...». (Том 35, арк. 120).

До цього часу поміж частиною діячів автокефальної церкви виникло незадоволення різкою контр-революційною діяльністю мітрополіта В. ЛИПКІВСЬКОГО. Ця частина автокефальних діячів вважала, що поведінка ЛИПКІВСЬКОГО приводить до розконспірування контр-революційної ролі УАПЦ. В зв'язку з цим почали виявлятися намагання до заміни ЛИПКІВСЬКОГО іншим кандидатом. Ця обставина була предметом обміркування на засідання центру «СВУ».

Звинувачений В. ЧЕХІВСЬКИЙ свідчить:

«На цій нараді, що була поширеною, розглядалися такі справи: в зв'язку з кризою в церкві українській з напрямом Всеукр[аїнської] Церк[овної] Народи, що відбулася в вересні 1926 р. [8], а також і Вел[иких] Покр[івських] Зборів, що відбулися в жовтні виявлявся настрій проти залишення на мітрополітанстві митроп. В. ЛИПКІВСЬКОГО. Президіяльна нарада висловила побажання, щоб мітр. В. ЛИПКІВСЬКИЙ залишився на мітрополітанстві. Зберегти ЛИПКІВСЬКОГО — така була директива...»*. (Том 35, арк. 202–203).

Звинувачений С. ЄФРЕМОВ свідчить:

* Крапки в тексті.

** Крапки в тексті.

«В. ЧЕХІВСЬКИЙ зробив широку доповідь про справи автокефальні, а в зв'язку з собором церковним, що мав незабаром зібратися, та перевиборами митрополіта. Становище ЛИПКІВСЬКОГО на митрополітанській посаді зробилося, як казав доповідник, надзвичайно тяжким і складним. Своїми різкими й часом не зовсім тактовними виступами він поставив проти себе частину членів автокефальної церкви і його переобрання збільшило б заколот серед незадоволених членів церкви...* Присутні, вислухавши доповідь ЧЕХІВСЬКОГО, висловилися, що треба всеж підтримувати кандидатуру ЛИПКІВСЬКОГО. В такому дусі й було дано доручення ЧЕХІВСЬКОМУ — дбати про переобрання на митрополіта таки ЛИПКІВСЬКОГО...** (Том 1, арк. 96, 97). Виконуючи одержану директиву, звинувачений В. ЧЕХІВСЬКИЙ за підтримки київських автокефальних антирадянських кіл почав підтримувати кандидатуру В. ЛИПКІВСЬКОГО.

Звинувачений В. ЧЕХІВСЬКИЙ свідчить:

«Передсоборна нарада в липні 1927 р. віддала під слідство мітр. В. ЛИПКІВСЬКОГО з неприхованим наміром підготовки його усунення [9]. В розмовах з деякими членами «СВУ», як з В. ДУРДУКІВСЬКИМ, С. ЄФРЕМОВИМ, Л. СТАРИЦЬКО[Ю]-ЧЕРНЯХІВСЬКОЮ [10], з приводу перед соборної наради і її заміру, я бачив певну думку, що мітр. В. ЛИПКІВСЬКОГО треба одстояти. Бесідники вбачали в можливості усунення велику шкоду і втрату для української національної справи, висловлювали певність, що ніхто мітр. В. ЛИПКІВСЬКОГО не замінить у його впливі на маси, в його вітворенні національного відродження в церкві.

Ці ж думки висловлювали і парахвіяне. Ідучи за цими настроями прихильників національної справи в церкві і за директивою «СВУ» — обстоювати за мітр. В. ЛИПКІВСЬКИМ, я вчинив такий виступ. З катедри Соф[іївського] собору з початку серпня 1927 року закликав людність подбати про реабілітацію мітр. В. ЛИПКІВСЬКОГО...*** (Том 35, арк. 205).

На одному з дальших засідань центру «СВУ» знову обмірковували питання про В. ЛИПКІВСЬКОГО.

Звинувачений С. ЄФРЕМОВ свідчить:

«Дальше засідання кінця 1927 р., яке одбув ініціативно-керівничий гурток, зайняте було церковною справою. Одбулося воно в ДУРДУКІВСЬКОГО, присутні були: я, ДУРДУКІВСЬКИЙ, ГРЕБЕНЕЦЬКИЙ [11], НІКОВСЬКИЙ [12], ЧЕРНЯХІВСЬКА, ЧЕХІВСЬКИЙ. Останній зробив докладну інформацію в зв'язку з собором, що мав бути незабаром скликаний головним

* Крапки в тексті.

** Крапки в тексті.

*** Крапки в тексті.

чином для обрання мітрополіта... * Я запитав, чому наш автокефальний гурток не вживе заходів, щоб помирити різні групи в автокефальному рухові... ** ЧЕХІВСЬКИЙ одповів, що наш автокефальний гурток уживає всіх заходів, щоб запобігти розламу і взагалі всякому тертю серед духівництва та парафіян і де-що справді робить, щоб пом'якшити стосунки...^{3*} Я запропонував, щоб наш автокефальний гурток все ж не видав цієї справи і ще пробував уживати заходів, щоб її полагодити. Бажано, щоб мітрополітом обрано було таки ЛИПКІВСЬКОГО, як єдиного кандидата, що має всі шанси на авторитетність і пошану ширших кругів цю кандидатуру і повинен підтримувати наш гурток і агітувати на неї. На таку резолюцію погодилися всі присутні і дали відповідне доручення автокефальному гурткові...»^{4*}. (Том 1, арк. 235–237).

Враховуючи обставов[к]у, що утворилася, В. ЧЕХІВСЬКИЙ повів лінію, щоб зберегти В. ЛИПКІВСЬКОГО, коли не як мітрополіта УАПЦ, то як фактичного її керівника.

З цього приводу винувачений В. ЧЕХІВСЬКИЙ свідчить:

«Я, не маючи виконати директиву «СВУ» про залишення мітр. ЛИПКІВСЬКОГО на керівництві, добвалися лише того, щоб зберегти його хоч для праці в церкві богослужбової, єпископської, проповідницької, щоб мало значіння для продовження впливу мітр. В. ЛИПКІВСЬКОГО в справі національного відродження церкви. Поруч з моїми заходами в справі залишення на керівництві мітр. В. ЛИПКІВСЬКОГО у згоді з директивою «СВУ», йшли настрої і виступи кола, спорідненого з тенденціями «СВУ», також націоналістичного...^{5*} Після усунення мітр. В. ЛИПКІВСЬКОГО [13] я доповідав про це на Президії наради «СВУ». Нарада виявила незадоволення з усунення мітр. В. ЛИПКІВСЬКОГО. Мирилась нарада на тій думці, що мітр. В. ЛИПКІВСЬКИЙ зможе продовжувати єпископське богослужіння і проповідництво...»^{6*}. (Том 35, арк. 206).

Після другого всеукраїнського собору УАПЦ, що відбувся восени 1927 р. і усунув В. ЛИПКІВСЬКОГО від офіційного керування церквою, питання про дальші перспективи роботи автокефальної групи було поставлено на обміркування центру «СВУ». Директива центру «СВУ» дана В. ЧЕХІВСЬКОМУ щодо обрання надійної з політичної сторони особою в мітрополіти УАПЦ замість В. ЛИПКІВСЬКОГО, була виконана. Коли колишній мітр. В. ЛИПКІВСЬКИЙ, під керівництвом «СВУ», організував вкупі з В. ЧЕХІВСЬКИМ автокефаль-

* Крапки в тексті.

** Крапки в тексті.

^{3*} Крапки в тексті.

^{4*} Крапки в тексті.

^{5*} Крапки в тексті.

^{6*} Крапки в тексті.

ну церкву і утворив, таким чином, апарат для переведення контр-революційної діяльності, то на долю знов обраного мітрополіта М. БОРЕЦЬКОГО випало завдання поглиблювати досягнуті результати.

В своїй бесіді з ПАВЛУШКОВИМ [14] після другого собору В. ЧЕХІВСЬКИЙ висловив своє незадоволення новим мітрополітом.

*З цього приводу винувачений М. ПАВЛУШКОВ свідчить:**

«По словам В. ЧЕХІВСЬКОГО обрання БОРЕЦЬКОГО являється щасливим виходом, бо БОРЕЦЬКИЙ — людина цілком ідейна й здатна залагоджувати всякі конфлікти. Свою роботу новий мітрополіт має вести і іншому напрямкові, ніж вів її ЛИПКІВСЬКИЙ — коли той творив церковну національну організацію, БОРЕЦЬКИЙ має тільки поглиблювати здобуте раніш...»**.

(Том 3, ч.1, арк. 87–88).

Рішення центру «СВУ», що підвів підсумки діяльності автокефального собору, зводились до того, щоб продовжувати використання УАПЦ в інтересах загальної контр-революційної справи і в цьому напрямі керувати діяльністю знов обраного мітрополіта М. БОРЕЦЬКОГО.

Винувачений В. ДУРДУКІВСЬКИЙ свідчить:

«В останньому своєму слові, підбиваючи підсумки всього сказаного й обміркованого під час засідання, С. ЄФРЕМОВ зупинився й особливо підкреслив такі моменти: треба дбати, щоб церковний автокефальний рух не занепав, щоб він був національно-політичним рухом, треба в цьому напрямкові впливати на нового мітрополіта М. БОРЕЦЬКОГО — цю роботу треба доручити досвідченому в церковно-політичних справах В. ЧЕХІВСЬКОМУ...»^{3*}.

(Том 2, арк. 325).

Низка антирадянських виступів автокефалістів притягла до себе увагу органів Радянської влади. Це питання було предметом обміркування центру «СВУ» восени 1928 р. Центр «СВУ» зваживши на обстановку, дав директиву керівникові автокефальної групи «СВУ» В. ЧЕХІВСЬКОМУ провадити далі свою роботу в УАПЦ обережно, щоб не пошкодити загальній контр-революційній справі.

З цього приводу С. ЄФРЕМОВ свідчить:

«Пам'ятаю доповідь ЧЕХІВСЬКОГО восени 1928 року про справи в автокефальній церкві (в присутності звичайного складу гуртка, на квартирі в ДУРДУКІВСЬКОГО)...^{4*} Заслухавши інформацію і пояснення ЧЕХІВСЬКОГО, ми повинні були констатувати загрозу одній з наших груп і порадили ЧЕХІВСЬКОМУ велику обережність надалі, з занеханнями для його особис-

* Це речення є тільки в машинописному варіанті і відсутнє в друкованому тексті.

** Крапки в тексті.

^{3*} Крапки в тексті.

^{4*} Крапки в тексті.

то усяких прилюдних виступів, що могли б стягнути репресії і на його, і на всеньку справу...»*. (Том 1, арк. 140–141).

Закінчивши збирати контр-революційні сили, автокефальна церква, крім продовження запільної роботи серед куркульства, почала організувати відкриті антирадянські демонстрації.

1926 року українські контр-революційні кола були схвильовані звісткою про вбивство С. ПЕТЛЮРИ [15], В. ЧЕХІВСЬКИЙ, що здійснював в УАПЦ політичну лінію української контр-революції, вніс пропозицію відслужити в Київському Софійському соборі панихіду по ПЕТЛЮРІ. С. ЄФРЕМОВ та його група з міркувань конспірації не пристали на таку відкриту антирадянську демонстрацію. Проте панихіда була відслужена 30 травня 1926 року, для чого використано, як прикриття, десятиріччя з дня смерти письменника Ів. ФРАНКА [16].

Звинувачений В. ЧЕХІВСЬКИЙ запропонував свій проект: «30 травня відправити в Софійському соборі панихіду офіційно з приводу роковини смерті І. Франка й начебто за І. Франка, а неофіційно з попереднім широким особистим повідомленням громадянства певною таємною агітацією коло собору й самому соборі — за ПЕТЛЮРУ. Після довгих суперечок, у яких всі присутні рішуче виступали все ж таки проти такої прихованої панихіди, як до справи небезпечної й дуже сумнівної щодо наслідків, знаючи, що В. ЧЕХІВСЬКОГО все одно не переконаєш і йому нічого не доведеш, що коли він упереться на чому небудь, то його ніяк не зіб'єш з його позиції, присутні перестали заперечувати, неначеб то дали свою згоду. І дійсно 30-го травня в Софійському соборі було врочисто відправлено панихіду за І. Франка й С. ПЕТЛЮРУ...»**. (Том 2, арк. 173–174).

УАПЦ відкрито демонструвала свою солідарність з української контр-революцією. Панихіда перетворилася в контр-революційну демонстрацію, підчас якої поширювались контр-революційні прокламації.

Винувачений М. ПАВЛУШКОВ свідчить:

«Говорили й ДУРДУКІВСЬКИЙ й ЄФРЕМОВ, що ця панихіда повинна мати характер нац[іональної] демонстрації. ЧЕХІВСЬКИЙ В., говорячи з ДУРДУКІВСЬКИМ і ЄФРЕМОВИМ, сказав, що бере на себе справу обладнати цю панихіду так, що всі думатимуть, що впоряджується її по Франкові і тільки довірочним людям можна буде сказати правду.

«...В день панихіди, або напередодні її, як прийшов до мене МАТУШЕВСЬКИЙ Б. [22], виробили ми з ним удвох текст коротенької листівки, яку надумали ми кинути підчас панихіди з хорів собору...»*** (Том 3, ч. 1, арк. 76).

* Крапки в тексті.

** Крапки в тексті.

*** Крапки в тексті.

Виниклий в колах «СВУ» проект увічнення пам'яті ПЕТЛЮРИ шляхом спорудження пам'ятника був підтриманий діячами УАПЦ. В кампанії збирання коштів на пам'ятник діячі УАПЦ взяли найактивнішу участь:

Винувачений М. ЧЕХІВСЬКИЙ свідчить:

«Збирали гроші на увічнення пам'яті ПЕТЛЮРИ, збирали й на допомогу в'язням взагалі, а допомагали переважно політв'язням...»* (Том 29, арк. 48).

Допомога контр-революційним діячам в УАПЦ вилилася в форму так званої «братерської допомоги». За свідченням винуваченого В. ЧЕХІВСЬКОГО, в даному разі виявився вплив «БУД».

Винувачений В. ЧЕХІВСЬКИЙ свідчить:

«Виявлявся вплив настроїв «БУД» в напрямі братерської допомоги парахвіян. Під впливом настроїв «БУД» у Києві парахвіянки подавали братерську допомогу в'язням націоналістичного напрямку... Особливо уважно допомога йшла ДЕРЕЩУКУ, відомому учаснику повстанського руху на Уманщині, МАХИНІ — учаснику нелегальних організацій українських...»** (Том 35, арк. 195).

Дані попереднього слідства малюють особливо яскраву картину контр-революційної роботи УАПЦ на селі. Як установила слідства, центр «СВУ» не раз звертав винятково серйозну увагу на цю сторону діяльності УАПЦ. Автокефальна п'ятірка «СВУ», приступаючи до виконання свого контр-революційного завдання в УАПЦ мала детально розроблений план, що передбачав усі можливості використання легального становища автокефальної церкви.

Маючи налагоджений апарат в виді органів управління УАПЦ, автокефальна група «СВУ» мала можливість регулярно зв'язуватися з периферією. Крім офіційних форм зв'язку ВПЦР, що нею керував автокефальний гурток «СВУ», вживала й засобів конспіративного порядку, щоб пропагувати ідеї «СВУ» в селах.

Винувачений М. ЧЕХІВСЬКИЙ свідчить:

«ВПЦР, вирішуючи ту чи іншу справу й всебічно її обмірковуючи, з конспіративною метою, безумовно, не занотовувала коли ВПЦР, так і різні офіційні документи її мали характер не фотографічного відбитку думок, які висловлювались, а подавали тільки голі факти ухвал, часом, навіть без певного мотивування. Усякі ж конспіративні директиви давалися або на словах, а не то в довірочних листах на адресу певних осіб через руки і вже у крайніх випадках і в офіційному листуванні, складеному так, щоб лише межі рядків можна було винайти дійсну думку того, хто писав...»*** (Том 29, арк. 50).

Отже, директиви про пропаганду ідей «СВУ» йшли й через офіційні документи ВПЦР в виді інформаційних повідомлень, відозв і т. п.

* Крапки в тексті.

** Крапки в тексті.

*** Крапки в тексті.

Практична робота автокефальної церкви в справі здійснення контр-революційних завдань «СВУ» набула різних форм.

Винувачений М. ЧЕХІВСЬКИЙ свідчить:

«Робота священодіячів УАПЦ на селі, як і в місті, йшла за певним керівництвом і впливом верхів УАПЦ, які в свою чергу діяли під впливом широких громадських кол взагалі й «СВУ» зокрема. І в залежності від нього полягала: 1 — в сіянні національно-політичного зерна; 2 — у скупчуванні національних елементів, явно ворожих до Радвлади, навколо церкви; 3 — у поєднанні їх на ґрунті національно-політичних ідей; 4 — у настроюванні цих елементів проти Радвлади і заходів її;

Сіяти національно-політичні зерна, сіяли всі діячі УАПЦ од найбільшого до найменшого, використовуючи для цього всі можливості від промови з церк[овної] катедри до приватної розмови віч-на-віч. Скупченні біля УАПЦ елементи поєднувалися в одну спільну організацію на чолі з ВПЦР. Поєднання це йшло через мрії, прагнення й боротьбу за самостійність України і ворожість до Радвлади. На селі центром таких поєднань були священники і Церковні] Ради. Кожний священнодіяч УАПЦ настроював людність проти Радвлади, в розмовах своїх, як наодинці, так і в компанії діяч не проминав тієї чи іншої нагоди, щоб довести неправду Радвлади, як і в боротьбі її проти віри, так і взагалі у різних заходах...»*. (Том 29, арк. 42).

Одним із серйозних засобів антирадянського оброблення віруючої людности була проповідь: спеціальний добір тем, націоналістичний антирадянський напрям проповіді, намагання зворушити в слухачеві контр-революційні настрої — все це зробило з проповіді одне з могутніх знарядь пропаганди в руках УАПЦ.

Винувачений В. ЧЕХІВСЬКИЙ свідчить:

«Перш за все націоналістичний напрям, спільний з тенденціями «СВУ», приводив до націоналістичного напрямку в проповіді. Націоналістичний напрям проповіді, захоплення національними темами, національними мотивами в проповіді, національними почуттями, намаганнями, націоналістичний тон — все це й було виявом не церковного, націоналістичного напрямку, спільного з течією «СВУ». (Том 35, арк. 175).

Таким чином, проповідництво досягло своєї мети. Ідеї «СВУ», часом прикриті богословськими формами, а часом вповні одверті проповідувались з церковних автокефальних амвонів — священодіячами УАПЦ. Винувачений С. ЄФРЕМОВ з приводу серйозної антирадянської ролі проповідництва автокефалістів свідчить:

«Робота автокефального гуртка складалася з впливу на парафіян через церковну катедру, з одного боку, та зв'язками на периферії через церковну

* Крапки в тексті

організацію й зародками того гуртування, що складалося біля церкви та її органів. Слово з церковної катедри було раз-у-раз у практиці автокефалістів досить важкою і не менше влучною зброєю, якої вони вживали для впливу на своїх парафіян. Особливою популярністю користувалися казання ЛИПКІВСЬКОГО та ЧЕХІВСЬКОГО, що цілком були перейняті національними мотивами перед якими церковні одступали на задній плян...*

...Навіть теми з вигляду церковного характеру все ж говорили слухачам про дійсність і звертали їхні думки в антирадянський бік; так, наприклад, полеміка з церковної катедри з безбожниками та антирелігійними виступами і пропагандою, коли навіть і не називала адреси, на яку була скерована, все ж ясно всім говорила проти радянські думки і вкоріняла їх слухачам...** Коли візьмемо на увагу, що це провадилося регулярно й систематично кожної служби, рік за роком, то зможемо зрозуміти, яку силу мала ця ніби крапля, що довбає камінь і надає йому потрібної форми...»^{3*}. (Том 1, арк. 131–132).

Другими засобами національно-політичного оброблення віруючого селянства в руках автокефальних діячів були церковні демонстрації.

Допоміжними засобами для пропаганди ідей «СВУ» в руках автокефалістів були так звані «сестрицтва», «братства», церковні хори й т.п. Організуючи їх, члени «СВУ» по автокефальній лінії мали на увазі об'єднання під антирадянськими гаслами куркульської молоді. Молодь, згуртовану в указані організації, притягалося до активної участі в автокефальній і антирадянській діяльності. З неї підготовлялись пропагандисти ідей «СВУ» серед селянства.

Винувачений С. ЄФРЕМОВ свідчить:

«Способами впливу на масу мали бути організації легальні при церквах, як сестринства й братства, церковні хори й т.і., до яких особливо затягати намагались молодь, як більше енергійний і рухливий елемент. Ці півцерковні товариства зучали до організування гуртування взагалі, а з другого боку вони були зручні й з того погляду, що через них можна було проводити в масу певні думки, пускати ті чи інші лозунги... З доповіді ЧЕХІВСЬКОГО знаю, що їх мали на увазі, як допоміжні органи в роботі пропаганди ідей «СВУ» серед мас...»^{4*}. (Том 1, арк. 132).

Керівники «СВУ» через автокефальну групу «СВУ» широко використовували для пропаганди ідей «СВУ» автокефальні з'їзди, приватні розмови з діячами УАПЦ і т.п.

Звинувачений В. ДУРДУКІВСЬКИЙ свідчить:

* Крапки в тексті.

** Крапки в тексті.

^{3*} Крапки в тексті.

^{4*} Крапки в тексті.

«Конкретними прикладами агітаційної роботи Президії й окремих членів «СВУ» являються собори і з'їзди автокефальної церкви, які широко використовували для «СВУ»-ської агітації серед духовництва й парафіян В. ЧЕХІВСЬКИЙ разом з членами автокефальної п'ятірки і на загальних зборах, і в спеціальних, конспіративних нарадах, і в окремих, приватних розмовах... (Том 2, арк. 374).

В наслідок такої упертої систематичної протягом низки років антирадянської роботи автокефальної групи «СВУ», автокефальна периферія перетворилася на середовище контр-революції. Систематичні антирадянські виступи, контрреволюційне оброблення селянства в дусі ідей «СВУ» характеризує всю діяльність УАПЦ.

Свідок В. ПОТІСНКО свідчить:

«Склад духовництва на Житомирщині й Шепетівщині — найнепевніший, що дивилось на свою працю в авт[окефальній] церкві просто, як на роботу нац[іонально-] політичну. Отаманія церковна була не в меншій мірі, як на Конотопщині...»^{**}. (Том 6^{*}, арк. 12).

...На Катеринославщині, церковний актив вважає за можливе сполучити працю в авт[окефальній] церкві з належності до УКП...»^{4*}. (Том 6, арк. 12).

...По округах й по селах безконтрольно розпоясувалися священники й просто казали, що автокефальна церква тільки одна зберігає петлюрівські традиції...»^{5*}. (Том 6, арк. 26).

Винувачений М. ЧЕХІВСЬКИЙ свідчить:

«Використовувались заходи радвлади щодо хлібозаготівлі й самооподаткування... Діячі УАПЦ йшли по лінії противній Радвлади. Вони мали на увазі поєднати село й протиставити його Радвладі...»^{6*}. (Том 29, арк. 42–43).

В деяких округах в результаті контр-революційної роботи автокефальних «священодіячів, виникли нелегальні антирадянські угруповання.

Винувачений В. ЧЕХІВСЬКИЙ свідчить:

«...На периферії серед парафіян українськ[ої] прав[ославної] Церкви під впливом націоналістичної течії залишились групи, що були поєднані націоналістичними гаслами...»^{7*} Так, в Конотопі у 1925 чи 1926 році ще залишася націоналістичний нелегальний гурток серед парафіян української парахві...»^{8*} (Том 35 ч. II, арк. 195).

* Так в тексті.

** Крапки в тексті.

^{3*} Тут і далі в машинописному варіанті спочатку надруковано «Том 47», потім виправлено на «Том 6».

^{4*} Крапки в тексті.

^{5*} Крапки в тексті.

^{6*} Крапки в тексті.

^{7*} Крапки в тексті.

^{8*} Крапки в тексті.

«...В 1925–25 р. в Ярославці на Глухівщині серед парохвіян була група, поєднана в організацію націоналістичними гаслами...* В Градіжському на Кременчуччині 1924–25 рр. була група церковної молоді, що захоплена була націоналістичними тенденціями, інтересам, що використовувала церковну організацію для читань і розмов не церковного, а національного українського змісту». (Том 35 ч. II, арк. 195).

Організовані на периферії осередки «СВУ» одержували від свого керівного центру завдання звернути серйозну увагу на роботу по автокефальній лінії «СВУ».

Винувачений С. ЄФРЕМОВ свідчить:

«Полтавська група «СВУ» мала звернути свою увагу особливо на автокефальну сферу, бо ТОВКАЧ [17] сам приймав діяльну участь в автокефальному рухові...** Він оповідав мені, що полтавська автокефальна група «СВУ» стоїть досить сильно і має великий вплив особливо по окраїнах, між міщанством...»^{3*}. (Том 1, арк. 105).

Керівники периферійних філій «СВУ» порядкували справами УАПЦ, вважаючи на інтереси здійснення загального пляну «СВУ» скерованого до збройного повалення Радянської влади.

Винувачений К. ТОВКАЧ свідчить:

«Щоб роботу провадилося в належному напрямку, для цього підбиралося таких кандидатів на священників, що самі добре розуміли завдання церкви і не було потреби їх «натаскивать». З приїздом до Полтави ЖЕВЧЕНКА та при наявності священника ТАРАНА я поволі відійшов від активної роботи в церкві, бо справа була в надійних руках...»^{4*}. ...Автокефальна церква самою своєю природою повинна була виконувати національну роботу і без директив «СВУ». Такі директиви і ЖЕВЧЕНКО і ТАРАН діставали від ЧЕХІВСЬКОГО, до якого вони ставилися з особливою повагою і зносилися з ними особисто...»^{5*}. (Том 40, арк. 72).

Ліквідована органами Державного Політичного Управління так звана «мужича партія», що була філією «СВУ», керувала діяльністю УАПЦ і Харківській окрузі, впливала на ВПЦР і успішність поширення своїх політичних ідей ставила в залежність від своїх зв'язків в УАПЦ.

Винувачений В. ЧЕХІВСЬКИЙ свідчить:

«В наступні роки 1925–26 буваючи в Харкові придивляючись до виступів ДОЛЕНКА, ЩЕРБАНЕНКА і ЛЕЩЕНКА в церковних справах від імени

* Крапки в тексті.

** Крапки в тексті.

^{3*} Крапки в тексті.

^{4*} Крапки в тексті.

^{5*} Крапки в тексті.

Церковної Ради, аналізуючи ті виступи, я переконався, що група ДОЛЕНКА має поза церковну політичну організацію... * [18] ...Церковна політика УМП зводилась до захоплення керівного проводу в церкві. Її вимоги такі: 1. Добір членів органів церковних діячів у духовництві; спрямування справи в націоналістичний бік через діячів церкви; 2 — використання церковної організації і церковних зв'язків для піднесення впливу політичної організації УМП; 3 — вплив на добір членів центральних церковних органів і на напрям діяльності тих органів, наприклад, навіяння УПЦР 1924–1926 р. націоналістичного напрямку і опозиційного нелойального погляду». (Том 35, арк. 209–209а).

Свідок ПОТІСНКО свідчить:

«В Харківській окрузі громада цілком впливала на УАПЦ і цей вплив виходив од осіб з яскраво позначеною політичною лінією...»*. (Том 6, арк. 13).

Київські члени «СВУ», маючи стосунки з селянством, використовували ці випадки для агітації на користь УАПЦ.

Керівник «СУМ», винувачений М. ПАВЛУШКОВ з цього приводу свідчить:

«Єдиною нашою силою проти більшовиків є українська церква і всі ми повинні підтримувати її і поважати своїх священників, бо вони роблять велике діло, розбуркуючи нац[іональну] свідомість мас. Коли селянин сказав, що в їхньому селі править і досі слов'янський піп, ми радили йому підмовити своїх сільчан і змусили його або перейти до української церкви, або ж просто вигнали та заклали нового, українця. В церковні справи і віру в людей влада не може втручатись, а через те і нічого боятись виявити тут свою ініціативу. Так розмовляли ми і з цим селянином, і з іншими, доводилось з якими нам їздити, або ж ночувати у їхніх хатах...»^{3*}. (Том 3, ч. I, арк. 337).

Склад сільського автокефального активу забезпечував автокефальній групі «СВУ» і пропагандистам її ідей — автокефальним попам споживний ґрунт. Сільське куркульство, що виступило за перші роки існування радянської влади із зброєю в руках проти соціалістичної революції в лавах повстансько-петлюрівських банд, зазнало поразки. Багато з учасників банд, а також діячів УНР, примушені змінити форму контр-революційної діяльності, взяли активну участь в організації УАПЦ, як плацдарму для продовження боротьби з радянською владою.

За підтримки свого спільника-куркуля УАПЦ зорганізувалась в контрреволюційний апарат. Коли більш кваліфікаційний український контрреволюційний елемент посів місця автокефальних «священнодіячів», то куркульський актив був його безпосередньою підпорою, зорганізувавшись в автокефаль-

* Крапки в тексті.

** Крапки в тексті.

^{3*} Крапки в тексті.

ні парафії. Заходи радянської влади викликали жорсткий опір з боку куркуля й загострили боротьбу на селі. Пропаганди за автокефальної церковної катедри ідей «СВУ» давала обґрунтування куркульським політичним настроям і вимогам. Автокефаліст-діяч УНР, автокефаліст — колишній бандит і автокефаліст-куркуль ішли єдиним контр-революційним фронтом і спільними шляхами.

Винувачений ЧЕХІВСЬКИЙ В. свідчить:

«Склад п'ятидесяток через соціально-економічні умови є в опозиції у своїх настроях до соціально-економічної політики уряду. Духівництво української автокефальної православної церкви складалось, набирались тоді, коли службовці різних установ УНР в значній частині залишались через політичні причини без праці. Немала частина священницьких місць прийняла урядовців в УНР. Через те духівництво вже по складу своєму мало значні завдатки націоналістичного ухилу. Всі умови парафіяльного життя, опозиційність в п'ятидесятках з боку соціально-економічного, націоналістичний склад духівництва утворювали в церковному житті значну течію, супротивну напрямку державної влади, приводило представників течії до незаконної діяльності, до державного злочинства...»*. (Том 35, арк. 180).

Винувачений В. ДУРДУКІВСЬКИЙ свідчить:

«Виступаючи оборонцем націоналізму проти інтернаціоналізму, безкласовости проти класової лінії повної самостійності й відірваності України проти спільного життя з іншими братськими народами СРСР, автокефальний піп являється безумовно контр-революційною ворожею Радвладі силою на селі...»**. (Том 2 арк. 339).

Винувачений М. ЧЕХІВСЬКИЙ свідчить:

«Актив УНР, що лишився на терені Радянської України і виступив до лав УАПЦ, був таким же активом і тут. Роботу свою він провадив потай, обережно і тихо, по волі крок за кроком, щоб не будити підозріння влади і не викликати будь-якої біди на свою голову...»^{3*}. (Том 29, арк. 48).

Автокефалісти всемірно підтримували куркульський терор, спрямований проти представників радянської влади і сільських активістів.

З цього приводу винувачений М. ЧЕХІВСЬКИЙ свідчить:

«Ставлення до терору подвійне було. Принципово всі виносили йому осуд і відкидали його. Фактично ж приймали його, як звичайний засіб боротьби й виявили задоволення, коли чули про той чи інший терористичний акт, направлений чи спрямований проти того чи іншого представника радвлади, або проти прихильників її...»^{4*}. (Том 29, арк. 46)

* Крапки в тексті.

** Крапки в тексті.

^{3*} Крапки в тексті.

^{4*} Крапки в тексті.

Кінцева мета діяльності «Спілки Визволення України» — збройне повалення Радянської влади — була ясно усвідомлена й врахована діячами УАПЦ. «СВУ», вважаючи на колосальні можливості УАПЦ в справі підготовки мас до повстання проти Радянської влади, кілька разів у період своєї роботи загострювала свою увагу на посилення роботи автокефальної церкви в цьому напрямі. Не знаходячи собі відповідного ґрунту в міських центрах серед робітничих мас і лояльної до Радянської влади трудової інтелігенції «СВУ» намагалося опертися на куркульські верстви, що відігравали домінуючу роль в УАПЦ, давали їй соціально політичний зміст. УАПЦ повинна було дати в розпорядження «СВУ» і керівників майбутнього повстання й значні кадри повстанців.

Винувачений С. ЄФРЕМОВ свідчить:

«...Автокефальний гурток мав церковно-богословські курси, що виховували служників культу, які мали йти на село, пропонував в селах усякі організації, як сестричества й братства молоді, церковні хори тощо, що з одного боку навчали взагалі принципів організації, а з другого могли служити і цілям безпосередньої пропаганди... * Метою цієї пропаганди була не тільки дискредитація радянської влади перед селянством, а і практичні заходи до підготовки повстання. Це питання обмірковувалось на ініціативно-керівничому гуртку (в помешканні ДУРДУКІВСЬКОГО; присутні: я, ДУРДУКІВСЬКИЙ, ГРЕБЕНЕЦЬКИЙ, НІКОВСЬКИЙ, ЧЕХІВСЬКИЙ), а також на гуртку автокефальному й інших протягом 1928 року». (Том 1, арк. 323).

Винувачений К. ТОВКАЧ свідчить:

«Основну роботу щодо організації селянства для повстання мала виконати особливо автокефальна церква, що в складі духівництва мала значний відсоток старшин петлюрівській армії...**». (Том 40, арк. 69).

Винувачений М. ЧЕХІВСЬКИЙ свідчить:

«Актив діячів УАПЦ стояв на антирадянській позиції, а через те й колишніх старшин армії УНР, що були в рядах УАПЦ, не міг не вважати за елемент, який зможе організувати військові частини й повести їх до бою, як би почалося повстання проти Радвлади. Такі думки я чув од Володимира ЧЕХІВСЬКОГО, держався їх і сам, не відкидали їх і інші діячі УАПЦ...»^{3*}. (Том 29, арк. 52).

Підготування повстання відбувалося останнім часом форсованим темпом; керівники й члени осередків «СВУ» контактували свої дії в цьому напрямі з автокефальним активом; застосовувався безпосередній інструктаж керівників осередків «СВУ» з сторони досвідчених у справах УАПЦ В. ЧЕХІВСЬКОГО й В. ЛИПКІВСЬКОГО.

* Крапки в тексті.

** Крапки в тексті.

^{3*} Крапки в тексті.

Винувачений БЛИЗНЮК В. свідчить:

«ЧЕХІВСЬКИЙ Володимир розказав мені, що існує організація «Спілка Визволення України», до котрої належить він і багато інших українських діячів, приводну роллю в організації грає академік С. О. ЄФРЕМОВ, ЧЕХІВСЬКИЙ від організації «Спілки Визволення України» має доручення проводити широку роботу серед автокефальних приходів по Україні, закладати осередки організації «СВУ», через котрі провадить роботу по вихованню національної незалежної Української* свідомості, прагнення до утворення самостійної держави.

Таким чином, ці осередки повинні провадити підготовчу роботу серед широких мас, котрі скупчені навколо автокефальної церкви. Конечна мета організації «СВУ» полягає в тому, аби утворити українську незалежну державу, але до цієї мети можна бути дійти тільки шляхом широкої організації селянських мас в осередки «СВУ» по автокефальним приходам, на котрих буде лежати обов'язок державного перевороту через повстання...** ЧЕХІВСЬКИЙ В. пропонував мені, щоб я піддержав автокефальний рух, я йому сказав, що до цього часу я допомагав й матеріально і проведення роботи по утворенню автокефальних приходів, на що ЧЕХІВСЬКИЙ сказав, що цього мало; треба, щоб я роботу став провадити іншим шляхом, а саме: виходячи з означених вище вказівок ЧЕХІВСЬКОГО, серед свідомих українців-кооператорів, учителів, популяризував ідею «СВУ», скупчував ці сили біля автокефальних парафій. Таким чином, проводив підготовчу роботу до державного перевороту і утворення української самостійної держави. В цій розмові з ЧЕХІВСЬКИМ В., я йому обіцяв поїхати до м. Херсону та Миколаїва, де серед своїх старих знайомих довідатись про причини занепаду там автокефального руху і прийняти заходи до його пожвавлення, а також утворення осередків «СВУ»...»^{3*}. (Том 45, арк. 30, 32).

Винувачений Г. ХОЛОДНИЙ [19] свідчить:

«Початок повстанського руху ми уявили собі навесні або влітку 1930 року, через це й набувала особливо актуального значіння робота «Спілка Визволення України» по лінії автокефалії, яка мала стати за головного провідника повстанського руху і яка ховала в собі в особі панотців колишніх старшин українського війська. Успіх повстанського руху був для нас поза всякими сумнівами...»^{4*}. (Том 7, арк. 182).

Отже, попереднім слідством встановлено, що з перших днів свого виникнення УАПЦ була розгалуженням активних контр-революційних органі-

* Так в тексті.

** Крапки в тексті.

^{3*} Крапки в тексті.

^{4*} Крапки в тексті.

заций «БУД» і потім «СВУ». Всі межі, що розділяли УАПЦ від «СВУ» були стерті. УАПЦ була керівництвом підготовленого куркульства для збройного повстання проти Радянської влади.

[...]

4 лютого 1930 року

м. Харків

НАЧАЛЬНИК СЕКРЕТНОГО ВІДДІЛУ
ДПУ УСРР

(підпис)

В. ГОРОЖАНІН

НАЧАЛЬНИК ІІ-ГО ВІДДІЛКУ

(підпис)

Б. КОЗЕЛЬСЬКИЙ

*ГДА СБ України, ф. 6.¹, спр. 67098, т. 2, арк. 2а, 121–168.
Оригінал. Машинопис.*

*Опубліковано:
Винувальний висновок у справі контр-революційної організації
«Спілка визволення України» (за винуваченням С. Єфремова,
В. Чехівського, А. Ніковського та ін.). Держтрест «Харполіграф». Друга
друкарня ім. В. Блакитного. – Х., вул. Карла Лібкнехта, 13. – С. 96–113.*

Примітки:

[1] Проголошення Української Автокефальної Православної Церкви було здійснено урядом Директорії УНР декретом від 1 січня 1919 р. за підписами Володимира Чехівського та Івана Липи. Підтримка автокефального руху урядом Директорії УНР, до якого входив Володимир Чехівський, мала велике значення у справі його розгортання. В суто церковній площині рух за українізацію та автокефалію православної церкви мав багато перешкод з боку традиційних церковних структур і тому його підтримка з боку українського уряду мала великий вплив у протистоянні між прихильниками Російської церкви в Україні та прибічниками автокефалії.

[2] Саме формулювання свідчить про розкольницьку діяльність карних органів радянської влади в церковному середовищі, оскільки згідно Декрету про відокремлення церкви від держави і школи від церкви державні органи на рівних засадах повинні були ставитись до всіх релігійних напрямків. Тому засудження діячів автокефального руху за можливу згоду із «староцерковною ієрархією» і є свідченням зацікавлення карних органів в унеможливленні будь-яких угод між церковними напрямками, які намагалися підтримувати в штучному протистоянні між собою. Під діячами ТУПу і БУДУ малися на увазі засуджені на процесі «СВУ» С. Єфремов, А. Ніковський та ін.

¹ Кримінальні справи на осіб, яких знято з оперативно-довідкового обліку в інформаційних центрах УВС–МВС України.

[3] Перший Всеукраїнський Православний Церквний Собор УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р. було зібрано після тривалого підготовчого періоду впродовж 1919–1921 рр., коли було здійснено українізацію церковних парафій на місцях і автокефальний рух набув виразних організаційних форм. Планувалося, що статус Всеукраїнського Собору УАПЦ отримає відомий в історіографії як «Собор Київщини» 22–26 травня 1921 р., але на нього зібралось мало делегатів і не з усієї України. Див. докл. *Перший Всеукраїнський Православний Церквний Собор УАПЦ 14–30 жовтня 1921 року: документи і матеріали / Упоряд.: Г. Михайліченко, Л. Пилявець, І. Преловська. – К.; Львів: «Жовква», 1999. – С. 469–487.* На Першому Всеукраїнському Соборі УАПЦ були присутні представники інтелігенції, мистецтвознавці, науковці (див. списки делегатів Собору: *Перший Всеукраїнський Православний... – С. 401–436*).

[4] Пастирські курси УАПЦ діяли у 1921–1923. Задля влаштування духовної академії УАПЦ Михайло Мороз звертався з проханням надати приміщення колишньої Київської духовної академії на Подолі в листі до Відділу Народної Освіти Київського Губревкому від 27 січня 1920. ВПЦР організувала навчання при великому Софійському соборі та при Іллінській церкві біля вокзалу. Серед викладачів були прот. Нестор Шараївський (Голова курсів), о. Ксенофонт Соколовський (секретар), Григорій Стороженко, Дмитро Ходзицький, Василь Данилевич, Людмила Старицька-Черняхівська, її сестра Марія Старицька, о. Никанор Ковальський (інспектор) та ін. Лекції з огляду сучасного релігійного життя та практичне заняття по організації та проведенню церковних зібрань мав читати Голова ВПЦР Михайло Мороз. Єдиним практичним заняттям без лекцій було викладання основ церковно-парафіяльного справоздання, для якого запросили секретаря ВПЦР Івана Тарасенка. Для вступу на Пастирські курси УАПЦ було запропоновано проведення письмових іспитів з декількох запропонованих тем у вигляді невеличких творів на наступні теми: 1) Погляд на сучасний церковно-визвольний рух в українській Церкві, 2) Завдання українського церковно-визвольного руху, 3) Завдання священика на селі. Передбачалося створення 2-х груп слухачів — дяківської та священицької. Після закінчення курсів надавалося свідоцтво, але не гарантується посада. В якості оплати за навчання слухачам пропонувалося заплатити грошима, або натурою – «3 пуди борошна, 5 фунтів жирів або інших продуктів по вартості».

[5] «Братство робітників слова» було організоване при соборі Св. Софії Благовісником УАПЦ Володимиром Чехівським у 1921 р. Метою цього Братства була євангелізація населення. Керівні діячі УАПЦ неодноразово підкреслювали в своїх промовах і творах, що через імперську церковну політику в Україні Російської церкви у XVIII–XX ст. український народ «впав у дикунство» і не знає Святої Євангелії. Тому через брак друкованих видань Святого Письма члени Братства вчили на пам'ять частини Нового Заповіту і потім

цитували їх на зборах. Прикладом може слугувати цитування сестрою Теклею Щурук глави з Євангелія під час засідання Першого Собору УАПЦ (*Перший Всеукраїнський Православний... – С. 367*).

[6] Єфремов Сергій Олександрович (псевдоніми Ромул, С. Охріменко, Р. Дніпровенко, Киянин та ін.) (1876–1939) — видатний політичний діяч, літературознавець, академік ВУАН, віце-президент АН. Народився в священничій родині. Член таємної української громади в Київській духовній семінарії (1888–1895). Член Київської студентської громади в Київському університеті Св. Володимира (з 1897). Один із засновників Української демократичної партії (УДП) (1905–1907). Внаслідок розколу в УДП в 1905 її частина на чолі з С. Єфремовим, Ф. Матушевським та Б. Грінченком заснувала Українську радикальну партію (УРП). З 1905 був видавцем першої української газети «Громадська думка» (редактор — Федір Матушевський). Після об'єднання УДП і УРП наприкінці 1905 виникла УДРП (Українська демократично-радикальна партія) увійшов до її керівного складу. Замість газети «Громадська думка» почала виходити газета «Рада». Секретарем «Ради» став С. Петлюра. У вересні 1908 заснував Товариство українських поступовців (ТУП), до складу якого увійшли М. Грушевський, А. Вязлов, В. Прокопович, А. Ніковський, Є. Чикаленко та ін. З 1909 — секретар Ради ТУП. У квітні 1917 на Українському Національному Конгресі був обраний разом з В. Винниченком заступником М. Грушевського. У червні 1917 очолив секретаріат з національних справ у Генеральному Секретаріаті ЦР. Згодом відійшов від політичної діяльності. У лютому 1919 був обраний академіком ВУАН, а з 1922 — віце-президентом АН, головою господарської управи. 21 липня 1929 заарештований. Засуджений на процесі «СВУ» на 10 років позбавлення волі, 7 років провів у Ярославському політизоляторі. У 1937 переведений до Владимирського політизолятора. Помер 31 березня 1939 в одному з таборів ГУЛАГу.

[7] Дурдуківський Володимир Федорович (1874–1938) — видатний політичний, громадський, освітній і церковний діяч, учений, педагог, фундатор і директор І Київської української гімназії ім. Тараса Шевченка (потім трудової школи № 1), керівник науково-педагогічної комісії ВУАН, один із засновників видавництва «Вік» (ліквідоване 1930), брат диякона Олександра Дурдуківського. Закінчив Київське духовне училище (1889), Київську духовну семінарію (1895) і духовну академію зі ступенем кандидата богослів'я (1899). Служив дияконом в Чеснохресній церкві на Подолі, працював викладачем російської мови в Кисво-Подільському духовному училищі. Керівник праці з педагогіки. Спочатку співпрацював з діячами церковно-визвольного руху, але потім відійшов від праці. Був засуджений на процесі «СВУ» 9 березня — 19 квітня 1930, отримав 8 років, але незабаром був відпущений. 11 грудня 1937 рішен-

ням Особливої наради УНКВС Київської обл. засуджений до розстрілу. Вирок виконано 16 січня 1938. Реабілітований 25 січня 1967.

[8] Йдеться про т. зв. «кризу» в УАПЦ, яка виникла у вересні 1926 р. і закінчилася потрібною органам влади зміною керівного складу ВПЦР на Покрівських Зборах УАПЦ в жовтні 1926 р. Новим складом ВПЦР було здійснено тривалу підготовку для підготування усунення митрополита Василя Липківського від керівництва УАПЦ, яка завершилася його звільненням від митрополичого служіння на II Всеукраїнському Православному Церковному Соборі УАПЦ 17–30 жовтня 1927 р.

[9] Матеріали Передсоборної наради в липні 1927 р., де містяться матеріали щодо засудження митрополита Василя Липківського друкуються в збірнику. Див. док. №№ 35–37.

[10] СтарицькаЧерняхівська Людмила Михайлівна (1868–1940) — українська письменниця, перекладачка, член ТУПу, член УНТ, редактор Літературно-Наукового Вісника, голова Українського Клубу, авторка перелкадів українською мовою збірника акафістів для УАПЦ, донька відомого письменника, поета і театрального діяча М. П. Старицького та рідної сестри композитора Миколи Лисенка — Софії Лисенко. У справі «СВУ» була заарештована 15 січня 1930. На процесі її було засуджено до 5 років ув'язнення і позбавлено прав на 3 роки, але через два місяці після процесу випущено на волю. Востаннє заарештована 20 липня 1940 і вивезена до Харкова, потім до Акмолінська.

[11] Гребенецький Олександр Зіновійович (1874–1937) — учитель і помічник завідуючого 1-ої Київської трудової школи ім. Т. Г. Шевченка. Заарештований 4 липня 1929. На процесі «СВУ» засуджений до 5 років з позбавленням прав на 2 роки. Відбував покарання в Ярославській тюрмі. 7 грудня 1927 «трійкою» УНКВС Марійської АРСР засуджений до страти. Розстріляний 8 грудня 1937.

[12] Ніковський Андрій Васильович (1885–1942 [?]) — літературознавець, публіцист, редактор української газети «Рада» (1913–1914), тієї ж газети під назвою «Нова Рада» (1917–1919), член Центральної Ради, міністр закордонних справ УНР у 1920, перший голова Українського Національного союзу. Після повернення з еміграції у 1924 — співробітник ВУАН, один з редакторів «Словника живої української мови». У справі «СВУ» заарештований 23 липня 1929. Засуджений на 10 років з позбавленням прав на п'ять років. Звільнений 21 квітня 1940. За свідченнями сучасників переїхав до дочки в Ленінград, де помер від голоду під час блокади.

[13] Усунення митрополита Василя Липківського відбулося на II Всеукраїнському Православному Церковному Соборі 17–30 жовтня 1927 р.

[14] Павлушков Микола Петрович (1907–1937) — студент Київського інституту народної освіти. Заарештований 18 травня 1929. Засуджений до 10 років позбавлення волі з пораженням в правах на 3 роки. У Соловецьких таборах «трійкою» УНКВС 9 жовтня 1937 засуджений до смертної кари. Вирок виконано 3 листопада 1937.

[15] Про це зокрема є згадка у «Щоденнику» С. Єфремова від 26 травня 1926 р.: «Розійшлася чутка, що вбито в Парижі на вулиці С. В. Петлюру. Чутка йде од голови виконкому Любченка, отже, офіційна. Ніби зробив це якийсь емігрант-українець... Якщо цьому правда, то не без радянської руки тут...» // *Єфремов С. Щоденники. 1923–1929.* – К.: ЗАТ «Газета РАДА», 1997. (Серія «Мемуари»). – С. 377.

[16] Про паніхиду в Софійському соборі, яка відбулась 30 травня 1926 р. див слідчу справу Володимира Чехівського. Офіційні заходи Академії наук з приводу роковин смерті Івана Франка відбулись 13 травня («Засновано офіційний Комітет для святкування 10-х роковин од смерті Франка. До комітета запрохано Грушевського та Кримського» // *Єфремов С. Щоденники. 1923–1929...* – С. 374–375) та 25 травня 1926 р. («Засідання присвячене пам'яті Франка. У величезну залу набилося повно публіки, але публіки дикої, що більш галасувала, ніж слухала, і перебивала доповідачам. Тяжко було говорити. Краще б їх менш ходило. // *Єфремов С. Щоденники. 1923–1929...* – С. 377).

[17] Товкач Костянтин Іванович (1886–?) — член Полтавської колегії адвокатів. Заарештований 15 вересня 1929. Засуджений на 5 років позбавлення волі з пораженням в правах на 2 роки. Подальша доля невідома.

[18] Тут йдеться про діяльність харківського осередку («українська анти-радянська організація у Харкові»), який у лютому 1927 р. був «викритий» чекістами і всі його учасники заарештовані. Під час допитів і обшуків було встановлено, що представники цього осередку мали зв'язки з УАПЦ. Зокрема у Якова Стороженка було знайдено листування з Михайлом Морозом.

[19] Холодний Григорій Григорович (1886–1938) — співробітник ВУАН, керівник Інституту української наукової мови, Викладач Київського інституту народної освіти. Заарештований 23 серпня 1929. Засуджений на 8 років позбавлення волі з пораженням в правах на 3 роки. 14 лютого 1938 засуджений до смертної кари. Дата виконання вироку невідома.